

Класифікація та типологізація особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення: кримінологічний вимір

Шведова Г. Л.¹

Опубліковано	Секція	УДК
28.12.2023	Право	343.3; 343.9

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10438292>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Існують різні критерії щодо класифікації осіб, які вчиняють службові, в тому числі корупційні кримінальні правопорушення. На підставі аналізу існуючих підходів до класифікації будь-яких суб'єктів можна виявити ознаки, необхідні для характеристики особи, яка вчиняє службові кримінальні правопорушення. Зокрема, до найбільш важливих особливостей характеристики зазначеного виду суб'єктів відносяться: за ознакою посади, що посідає особа, за ознакою спрямованості протиправної діяльності, за ознакою переважання окремих психологічних рис.

Зміна елементів структури особистості правопорушника може впливати на форми запобігання злочинності. В зв'язку з цим важливими елементами структури особистості, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, слід визнати наступні ознаки: рівень освіти, сприйняття антисуспільної поведінки в оточуючому середовищі, власний життєвий досвід, соціальні умови мікросередовища, культурні запити, інтереси, порядок їх реалізації. Разом з тим слід враховувати, що антисуспільні елементи свідомості особистості правопорушника тісно взаємопов'язані: економічні з політичними, соціальними, психологічними.

В основі типологізації особистості правопорушника за критерієм ступеня суспільно негативної спрямованості можна виділити три типи: асоціальний, антисоціальний, і суспільно небезпечний. Інша типологія особи правопорушника, в основу якої покладено стійкість криміногенного відхилення, дозволяє виділити п'ять типів: випадкові, ситуаційні, нестійкі, злісні та особливо небезпечні.

При проведенні кримінологічної характеристики особи, яка скоює корупційні кримінальні правопорушення, слід передусім з'ясувати ті соціально значущі та типові риси, які сприяють виникненню криміногенної мотивації до вчинення корупційних кримінальних правопорушень.

Ключові слова: службова особа, кримінологічна характеристика, корупція, службові зловживання, службова злочинність.

¹кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення безпеки бізнесу Державного торговельно-економічного університету. <https://orcid.org/0000-0002-0652-8493>

Classification and typologization of a person, who is committing corruption crimes: criminological dimension

Annotation. There are different approaches to classifying persons who are commit white-collar crimes, including corruption. It is possible to identify the features, which are necessary to characterize a person who commits white-collar crimes, based on the analysis of different approaches to the classification of any subjects. In particular, the most important features of characterization of this type of subjects are include: on the basis of the official status, on the basis of the focus of illegal activity, on the basis of the prevalence of certain psychological traits.

Changes in the elements of the offender's personality structure may affect on the forms of crime prevention. In this regard, the following features should be recognized as important elements of the structure of a person who commits corruption crimes: level of education, perception of anti-social behavior in the environment, own life experience, social conditions of the microenvironment, cultural needs, interests, and the procedure for it's implementation. At the same time, it's worth to mark, that anti-social elements of the offender's consciousness are closely interrelated: economic with political, social, and psychological.

It turns out, that under the same conditions, subjects can choose different forms of deviant behavior. It is may mean, that similar social conditions can determine the behavior of an individual in different ways, and his behavior depends on internal factors of perception of the surrounding conditions, on the will and consciousness.

The typology of the offender's personality based on the criterion of the degree of socially negative orientation can be divided into three types: antisocial, antisocial, and socially dangerous. Another typology of the offender's personality, based on the stability of criminogenic deviance, allows us to distinguish five types of offender: random, situational, unstable, malicious and especially dangerous.

The criminological characterization of a person, who commits corruption crimes, includes first of all to find out those socially significant and typical features, that contribute to the emergence of criminogenic motivation to commit corruption criminal offenses.

Keywords: official, criminological characteristic, corruption, official abuse, official criminality.

Вступ

Існують різні підходи до класифікації осіб, які вчиняють службові, в тому числі корупційні кримінальні правопорушення. Здійснювати класифікацію осіб, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, не можна за усталено визначеними соціально-демографічними, соціально-економічними, критеріями, адже криміногенні класи не можуть утворюватись за тими ж критеріями, що й соціальні. Тут слід проводити класифікацію в першу чергу за визначеною спрямованістю їх функціонування. При цьому варто зауважити, що в літературі здебільшого зустрічається класифікація відносно так званих «вигодоодержувачів» (які одержують неправомірну вигоду), а особа «вигодадавців» досліджується менше. Разом з тим обидві сторони є учасниками корупційних взаємовідносин, тому необхідність дослідження питань класифікації та типологізації в кримінологічній науці залишається надзвичайно *актуальним*.

Метою даної статті є дослідити існуючі погляди в науці кримінології щодо класифікації та типологізації осіб, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення та запропонувати власні підходи щодо їх удосконалення.

Завданням статті є встановити, що протиправна форма поведінки особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, обумовлюється її особливостями, що дозволяє провести необхідну класифікацію та типологізацію такої особи і в подальшому визначити ефективні засоби протидії службовій та корупційній злочинності.

Значний внесок у дослідження різних аспектів проблеми класифікації та типологізації осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, внесли такі вчені, як А. П. Закалюк, О. М. Костенко, М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. Але питання використання отриманих наукових результатів у розв'язанні проблеми ефективної протидії службовим, в тому числі корупційним кримінальним правопорушенням, залишається відкритим.

Комплексний підхід та використання методу структурно-функціонального аналізу, формально-логічного та конкретно-історичного *методів* дозволило ґрунтовно підійти до аналізу та вирішення зазначеної наукової проблеми.

Результати

Виділяють різні підходи до класифікації осіб, які вчиняють службові, в тому числі корупційні кримінальні правопорушення. Зокрема, виділяють дві форми корупційної діяльності та три типи так званих «вигодоодержувачів». З урахуванням існуючих підходів в кримінології за формами корупційної діяльності осіб, які вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, можна поділити на тих, які ситуативно відхиляються від правомірної поведінки на користь протиправної, корупційної, та осіб, які мають сталу сформовану антикорупційну свідомість, і зорієнтовані на вчинення корупційних дій. Зазначені форми корупційної поведінки можна визначити як ситуативну та стійку, як це зазвичай називається в кримінології [1, с. 176].

Серед типів осіб, які вчиняють службові кримінальні правопорушення, зокрема, корупційні кримінальні правопорушення, можна виділити: тих, для яких випадки вчинення корупційних кримінальних правопорушень є поодинокими; тих, для кого корупція вже є протиправним промислом і тих, які входять до складу організованих злочинних груп. В основу такого поділу покладено предмет вчинення кримінального правопорушення, ініціатива суб'єкта і характер протиправних діянь, коли особа при їх вчиненні може виходити за межі своїх службових повноважень, а може і не виходити [2, с. 172].

Можна вважати, що останній тип є більш небезпечним, хоча зростання кількості попередніх двох типів також створює значну загрозу економічній безпеці.

Отже, класифікація осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, може проводитись за різними критеріями. На підставі аналізу існуючих підходів до класифікації будь-яких суб'єктів можна виявити ознаки, необхідні для характеристики особи, яка вчиняє службові кримінальні правопорушення. Зокрема, до найбільш важливих особливостей характеристики зазначеного виду суб'єктів відносяться: за ознакою посади, що посідає особа, за ознакою спрямованості протиправної діяльності (необхідності поліпшити побутові умови, для утримання своєї сім'ї або придбання об'єктів розкоші), за ознакою переважання окремих психологічних рис (схильність до владних зловживань).

Виходить, що за однакових умов суб'єкти можуть обирати різну форму девіантної поведінки. Це може означати, що подібні соціальні умови можуть по-різному визначати поведінку особистості, та її поведінка залежить і від внутрішніх факторів сприйняття оточуючих умов, а саме від волі і свідомості.

За даними науки кримінології свідомість і діяльність особистості правопорушника є ключовими її рисами. Особистість правопорушника вивчається кримінологами одночасно як об'єкт і суб'єкт. Якщо вивчати як об'єкт соціального контролю, то головною рисою буде свідомість особистості, а якщо вивчати як суб'єкт – тоді буде діяльність, яка є підсумком існуючих переконань [3, с. 211].

В основі типологізації особистості правопорушника за критерієм ступеня суспільно негативної спрямованості можна виділити три типи: асоціальний, антисоціальний, і суспільно небезпечний [4, с. 48].

Відносно службової особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, – в першому випадку такі акти поведінки будуть носити перманентний характер, коли особа нечасто буде вчиняти такі діяння і при виникненні конфлікту інтересів зазвичай надасть перевагу державному інтересу перед приватним, в другому випадку – такі діяння будуть мати випадковий характер, і не завдавати значної шкоди суспільним інтересам, і в третьому випадку – такі види зловживань вже утворюють так званий промисел і завдають значну шкоду суспільним інтересам і вчиняються на постійній основі.

Інша типологія особи правопорушника, в основу якої покладено стійкість криміногенного відхилення, дозволяє виділити п'ять типів: випадкові, ситуаційні, нестійкі, злісні та особливо небезпечні. За стійкістю криміногенного викривлення можна взяти за основу наступну типологію особи правопорушника, де виділяється п'ять типів: випадкові, ситуаційні, нестійкі, злісні та особливо небезпечні [1, с. 320]. Щодо особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, слід визначити такі ознаки цих типів. Для ситуаційного властивим є вчинення кримінального правопорушення за сприятливої ситуації, зокрема, коли службовій особі запропоновано неправомірну вигоду за певні дії в межах своїх повноважень. Для випадкового – властивий поодинокий характер протиправного прояву, що не є притаманним поведінці такої особи, яка переважно обирає правомірний спосіб поведінки. Щодо нестійкого типу правопорушника – сюди можна віднести тих, хто допускає вчинення корупційних кримінальних правопорушень під час здійснення своїх повноважень і за необхідної профілактичної роботи можуть відмовитись від такого способу протиправної поведінки. Злісними правопорушниками слід вважати осіб, які систематично вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, використовуючи своє службове становище для їх вчинення, і при виникненні конфлікту інтересу зазвичай схилиються на користь приватного інтересу. Вчинення корупційних кримінальних правопорушень стає так званим протиправним промислом саме для особливо небезпечного типу правопорушника і його посада (якщо мова йде про службову особу) використовується виключно задля досягнення протиправної мети наживи [5, с. 126].

За ознакою виявлення криміногенності серед типів правопорушників, які виділяються в кримінології, до осіб, що вчиняють корупційні кримінальні правопорушення, можна виділити корисливий тип, адже корисливий мотив називається практиками ознакою суб'єктивної сторони складу кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності [2, с. 172].

Серед інших, що називаються в кримінології, за характером криміногенного вияву можна виділити ще такий тип правопорушника, що характеризується індивідуалістичним відношенням до норм і вимог, до своїх обов'язків.

Також поряд із некримінальним виділення передкримінального та кримінального типів правопорушника дозволяє встановити певні риси, характеристики саме тієї особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення. Відносно передкримінального типу - характерною ознакою тут може бути скоєння особою адміністративних корупційних правопорушень, а кримінального - корупційних кримінальних правопорушень.

Наявність типових ознак, що відрізняють особу правопорушника, яка вчиняє кримінальні правопорушення, від інших типів особи, не з'являється в один момент. Ці ознаки виникають поступово, протягом тривалого часу, коли кількісні прояви негативних рис перетворюються на нові негативні якісні риси, що свідчать про

підвищений рівень суспільної небезпечності, формують криміногенну мотивацію і в один момент реалізуються у скоєнні кримінального правопорушення [4, с. 49]. Саме через запити індивідуальне обумовлюється соціальними чинниками, а зовнішня обумовленість трансформується у внутрішню. Тут безпосередніми стимулюючими факторами особи до дії є мотиви.

Відомо, що представники окремих соціальних груп визначаються різним ступенем кримінальної активності. Однак це не може означати меншу криміногенність, наприклад, особливо заможних верств населення, які отримали доступ до влади і для яких залишається високою мотивація до скоєння службових кримінальних правопорушень, виявити які суспільство здатне далеко не завжди. Кримінальні правопорушення таких осіб, які займають високий статус в суспільстві і які вчиняють їх в процесі своєї службової діяльності, свого часу були названі Є. Сатерлендом «білокомірцевими» [6, с. 16].

При проведенні кримінологічної характеристики особи, яка скоює корупційні кримінальні правопорушення, слід передусім з'ясувати ті соціально значущі та типові риси, які сприяють виникненню криміногенної мотивації до вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Зокрема, варто звернути увагу на такий факт, що вагома частина складів корупційних кримінальних правопорушень передбачає наявність у суб'єкта владних повноважень, без яких не можуть вчинятись корупційні діяння. Тобто не маючи відповідного статусу, без відповідних повноважень така особа не може стати суб'єктом відповідного кримінального корупційного правопорушення. Ще одна риса, яка може впливати з цієї точки зору на ступінь суспільної небезпеки вчиненого корупційного кримінального правопорушення, є посада, статус органу, в якому працює особа. Але також слід враховувати, що не завжди безпосередня залежність окремого виду корупційного кримінального правопорушення, його наслідків від соціального статусу особи буде зберігатися. Тому що обсяги, масштаби зловживань, розмір неправомірної вигоди можуть відрізнятися на різних щаблях влади за іншими критеріями (умови, причини корупції, регіон тощо). Разом з тим слід враховувати, що в одному суспільстві можуть формуватись різні типи особистості з різними моделями поведінки, в тому числі добросесний і небезпечний [3, с. 214].

Слід враховувати, що на поведінці особи негативно відбивається схвалення її поведінки, і проблема безкарності таких вчинків тут відіграє ключову роль. Причини службових зловживань можна вважати у розкладанні особистості. Звідси випливає, що зміна особистісних характеристик вплине позитивно на ефективність всієї антикорупційної діяльності.

Зміна елементів структури особистості правопорушника може впливати на форми запобігання злочинності. В зв'язку з цим важливими елементами структури особистості, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, слід визнати наступні ознаки: рівень освіти, сприйняття антисуспільної поведінки в оточуючому середовищі, власний життєвий досвід, соціальні умови мікросередовища, культурні запити, інтереси, порядок їх реалізації. Разом з тим слід враховувати, що антисуспільні елементи свідомості особистості правопорушника тісно взаємопов'язані: економічні з політичними, соціальними, психологічними.

Серед соціальних характеристик особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, слід назвати соціальне становище, вид занять, побут, здатність утримувати сім'ю, дітей, належність до середовища антисуспільної спрямованості, мотиви такої поведінки: інтереси, запити, плани на майбутнє, їх зміст та способи їх реалізації.

Серед ознак спрямованості особистості правопорушника в даному випадку слід назвати соціальні орієнтири особи у різних сферах життєдіяльності: рівень культури,

мораль, сприйняття неправомірної поведінки, мотиви реалізації антисуспільних потреб. Це обумовлено наступними факторами. Мова йде про історичні передумови, підґрунтя формування асоціальних якостей особи, засновані на засадах «ти – мені, я – тобі», що часто виявляється в основі службових зловживань. В сучасних умовах клієнталізм, непотизм часто стають живильним ґрунтом для подальшого розповсюдження корупційних процесів та службових зловживань, що негативно впливає на формування позитивних соціальних цінностей в державі. На формування цінностей у конкретної особи значною мірою впливає рівень її культури. Вчинення корупційних кримінальних правопорушень обумовлено антисоціальною поведінкою, при цьому можна припустити, що вона буде продовжуватись, якщо суспільство не забезпечуватиме для населення законні шляхи реалізації своїх інтересів в сфері надання публічних послуг.

До індивідуальних психологічних характеристик особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, можна віднести нечесність, егоїзм, користоловство. Разом з тим слід виховувати такі риси у громадян, які визнаються суспільно прийнятними, як добросовісність та відсутність користоловства.

Ознаки, пов'язані із вчиненням конкретного кримінального правопорушення особою, також входять до складу характеристики особи правопорушника. Важливо враховувати не лише ознаки, що пов'язані із суспільною небезпечністю вчинених кримінальних правопорушень, але й методи досягнення протиправної мети, мотиви, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, та обсяг завданої шкоди.

У галузі кримінології існує концепція соціальної детермінації злочинності, яка описує формування особистості під впливом соціального середовища, можливістю набувати негативні установки неправомірної поведінки та створення ситуацій, які сприяють вибору протиправного способу поведінки [1, с. 207].

Якщо розглядати особу сучасного «вигодоодержувача», то її характеристики охоплюють такі риси. Можна відмітити, що досягнення певного рівня можливостей може стати важливішим за моральні цінності, одержання неправомірної вигоди може сприйматись як норма поведінки, а рівень культури особи знижується. За таких обставин ігноруються правомірні соціальні та моральні заборони та зростає почуття безкарності та безвідповідальності. Тут важливо враховувати культурологічну концепцію протидії злочинності, яка спрямована на панування моральних цінностей у суспільному середовищі. Згідно з ідеєю природної цілісності світу, злочинність можна вважати самим небезпечним проявом безкультур'я особи, і культура людини визначається узгодженістю її волі і свідомості із законами природи. Водночас можна вважати, що воля і свідомість, які не відповідають цим законам, породжують комплекс сваволі та ілюзій, який є коренем будь-якого зла на світі, включаючи злочинність [3, с. 213].

При аналізі особи, яка одержує неправомірну вигоду, слід визнати, що її схильність до різноманітних зловживань та порушення закону сприяє поширенню «конформізму» в українському суспільстві. Можна констатувати, що в Україні виявляються прояви так званої «моди» на необхідність винагородження держслужбовця в будь-якій ситуації, що зобов'язує людину відповідати цим неофіційним неписаним правилам поведінки. За таких умов конформне, толерантне ставлення до корупції, яке спричиняє зміну власної позиції «вигодоодержувача», при початковій відмінності власної позиції від групового стандарту на користь групової, руйнує суспільство, позбавляючи його високих ідеалів і моральних цінностей. Важливо відзначити, що комплекс ознак, які визначають особу правопорушника, відрізняється мотивацією протиправних дій і психологічною природою їх виконавця, тобто тут спільно діють протиправна воля і свідомість [3, с. 210].

Наявність владних повноважень відноситься до однієї з характерних ознак так званих корупціонерів, про що вже було сказано раніше. Це створює ситуацію, за якої

особа має широку дискрецію в межах повноважень приймати як законні, так і незаконні рішення. Тут важливу роль можуть відігравати психологічні, моральні риси особи, її ставлення до власних повноважень. За цим критерієм можна поділити корупціонерів на три категорії: тих, хто допускає порушення норм законів, які межують із зловживаннями та протиправними діями; тих, хто, уникаючи відповідальності, «користується послугами» корупційних посередників і мало схильний до порушень; і, нарешті, тих, хто відповідально ставиться до своїх службових обов'язків і вчиняє кримінальні правопорушення у виняткових випадках. Важливим фактором у виборі законної поведінки виступає моральний компонент культури «вигодо одержувача», або його соціальна культура, рівень якої в сучасному суспільстві несуттєво підвищився. В умовах, де можливості, які надає посада, переважають над моральними цінностями, одержання неправомірної вигоди вже може супроводжуватись фактами її вимагання. Ці висновки підтверджуються і відповідною правозастосовною практикою [6, с. 260].

Особливості характеру сприяють вибору корупціонером свого способу поведінки. З урахуванням цих особливостей у правопорушників формується низький рівень моральності, правовий нігілізм прогресує, і у них виникає відповідне власне переконання, що свідчить про факт сформованих цінностей у конфлікті із загальноприйнятими суспільними нормами. Таким чином, виховання високого рівня соціальної культури відіграватиме важливу роль у зменшенні кількості протиправних проявів у суспільстві.

Поряд з цим позитивне ставлення до праці та інших людей має властивість формування позитивних елементів свідомості в напрямку утримання від вчинення протиправних дій. Такі висновки підтримують ідею необхідності формування належного рівня соціальної культури серед громадян для сприяння обранню правомірного способу поведінки при реалізації владних повноважень.

Висновки

Таким чином, з урахуванням вищезазначеного, можна зробити такі висновки.

По-перше, протиправна форма поведінки особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, обумовлюється її характерними рисами, встановлення яких дозволяє сформувати ефективні засоби протидії службовій, в тому числі корупційній злочинності.

По-друге, до особливих характеристик, які впливають на ступінь суспільної небезпеки корупційного кримінального правопорушення, слід віднести наділення владними повноваженнями, рівень органу, в якому працює особа, соціальне оточення. При цьому слід враховувати, що однакові соціальні умови та оточення по-різному впливають на особистість, і поведінка особи, в першу чергу, залежить від внутрішніх факторів сприйняття зовнішніх чинників, а саме від її волі і свідомості. З іншого боку, певні характеристики соціального статусу особи можуть виступати перешкодами притягнення її до відповідальності, зокрема, депутатський та інші імунітети.

По-третє, класифікація осіб, що вчинили службові, в тому числі корупційні кримінальні правопорушення, може проводитися з використанням критеріїв, що характерні саме для цієї криміногенної групи. Серед таких критеріїв можуть бути визначена спрямованість їхньої діяльності, соціальний статус та переважання індивідуальних психологічних рис.

По-четверте, коли виникає мотив для вчинення корупційних кримінальних правопорушень, важливу роль відіграє система ціннісних орієнтацій особи, на формування якої значно впливає її рівень культури та моральності. В цьому контексті ефективним чинником тут можуть стати принципи культурологічної концепції протидії злочинності, впровадження яких сприяло б відновленню домінування моральних

цінностей у суспільстві. Важливо враховувати, що правову культуру публічних службовців не можна відокремлювати від правової культури громадян та соціальних груп. Оскільки механізм корупційних відносин включає конфлікт публічного та приватного інтересів, культура звичайних громадян та їх права культура також визначають процес реалізації таких відносин.

Список використаних джерел

1. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика / Анатолій Петрович Закалюк. – у 3 кн. – Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 424 с.
2. Гончар Т.О. Службова особа як спеціальний суб'єкт злочину // Правова держава. № 12. 2010. С. 171-177.
3. Костенко О. М. Культура і закон у протидії злу / Олександр Миколайович Костенко – Київ: Атіка, 2008. – 352 с.
4. Фоменко М.В. «Службова особа» як суб'єкт корупційних злочинів: становлення поняття у КК України, види та проблемні питання // Вісник кримінологічної асоціації України. 2020. № 1(22). С. 48-56.
5. Усатий Г. Особливості суб'єктного складу злочинів у сфері службової діяльності// Слово національної школи суддів. № 3(32). 2020. С. 125-132.
6. Демчина А. В. Відповідальність за зловживання владою або службовим становищем. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали IV Міжнар. наук.- практ. конф. (Київ, 12 груд. 2019 р.): у 2 ч. / редкол.: В. В. Черней, С. Д. Гусарев, С. С. Чернявський та ін. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. Ч. 1. 264 с.